

Roy A. Medvedev

Mordet på Bucharin

Ur Roy & Zhores Medvedev, *The Unknown Stalin*, 2003. Översättning: Björn Erik Rosin

Se även lästipsen efter artikeln.

Stalin och Bucharin 1930-1933

Kvällen den 1 januari 1930 knackade det på dörren till Stalins bostad i Kreml. Stalin firade nyår med några vänner – Molotov, Vorosjilov, Kaganovitj och deras fruar – och han gick för att öppna dörren åt de nya, icke inbjudna besökarna. Utanför stod Bucharin, Rykov och Tomskij med några flaskor vin. De hade varit Stalins främsta motståndare 1928-29 och de tidigare ledarna för ”Högeroppositionen” hade nu kommit för att försöka uppnå en vänskaplig försoning. ”Stig på, stig på!”, sade Stalin efter en kort paus och vände sig därefter till de övriga gästerna, ”Se vilka som är här!”. Men det blev aldrig något öppenhjärtigt samtal och de sent anlända gick sin väg före de andra, långt före gryningen.

Stalin och Bucharin på Leninmausoleet 1929

I mitten av 1920-talet hade Nikolaj Bucharin varit nummer två i partiet efter Stalin. Han var ledare för Komintern och betraktades av många som den tidens främste kommunistiske teoretiker. Men Stalin hade nu ingen brådska med att återge Bucharin dennes plats i ledningen, trots att han gått med på att erkänna sina ”misstag” och öppet tillstå detta – en ritual som tidigare hade använts gentemot ledarna för ”Vänsteroppositionen”. Bucharin omplacerades till en lägre post som forskningschef inom Högsta ekonomiska rådet. Den 19 februari 1930 publicerade *Pravda* en artikel av Bucharin med rubriken ”Den stora återuppbyggnaden” med en synnerligen ytlig analys av ”den proletära revolutionens nuvarande stadium”. Artikeln väckte uppmärksamhet mest på grund av författarens renommé och bara några få kände till att den hade Stalins godkännande och att denne också omsorgsfullt redigerat den.

Bucharin, i vanliga fall en mycket aktiv person, hade oerhört svårt att stå ut med att ha hamnat i onåd och orkade kort och gott inte längre leda någon som helst opposition inom ”sitt” parti. Han

skrev flera brev till Stalin (vid den här tiden ett vanligt sätt för medlemmar av politbyrån att kommunicera på), men fick inget svar. Bucharins isolering gjorde honom fysiskt sjuk, oförmögen att arbeta och ofta bedrövad. Han tog Majakovskijs självmord hårt. Den 15 april 1930 trängde han sig fram genom den folkmassa som samlats utanför Författarföreningen och stod ett långt tag vid poetens kista i entréhallen, en poet vars lyrik han så ofta publicerat under sina tio år som chef-redaktör för *Pravda*. Men när föreningens ordförande, Majakovskijs vän, Boris Kirejev föreslog att han skulle tala till de församlade från balkongen vägrade Bucharin tvärt och tog sig ut via en siddörr, som vette direkt mot Herzengatan och for hem till Kreml. En tid efteråt erkände han att även han själv funderat på självmord på våren 1930. Han fort i stället senare samma vår till Krim för att vila och för behandling och därefter till Kirgisien [nuvarande Kirgizistan] och Pamir. Trots att Bucharin fortfarande var medlem av centralkommittén var han inte närvarande vid sextonde partikongressen i slutet av juli och skrev heller ingenting om den i tidningarna.

Det allmänna läget i landet höll på att försämrans åren 1930-33 och detta gällde i all synnerhet landsbygden. Tvångskollektivisering och deporteringarna av ”rika” bönder, plus ett stort antal ”mellanbönder”, till landets norra och östra delar, ledde till masslakt av kreatur och hästar. Repression tillgreps mot ”borgerliga specialister”, ”NEP-män” och gamla mensjeviker: ett stort antal arbetsläger inrättades och en allmän byråkratisering av regimen, partiet och landet som helhet uppstod. Och slutligen krävde hungersnöden vintern 1932-33 miljontals bönders liv i Ukraina, norra Kaukasus och Kazachstan. Bucharin reagerade inte på något av detta och slutade helt och hållet att diskutera politik ens med sina närmaste vänner, familjen eller f d studenter. Han ville helt enkelt inte höra talas om något av det som skedde runt omkring honom och när andra skrev brev till honom och redogjorde för vad som pågick ville han inte läsa dem. Detta var uttryck för att han bestämt sig för att hålla sig undan det missnöje och de protester som börjat uppstå inom partiet. Men att helt komma undan verkligheten gick inte och på en av sina återresor från landets södra delar gick det under färden genom Ukraina inte att låta bli att se skaror av kvinnor och barn, också på små stationer, med magar uppspända av svält. På större stationer eller i närheten av städer höll truppstyrkor de hungrande borta. När Bucharin senare i Moskva berättade om det för sin far utropade han, ”om detta händer tio år efter revolutionen, hur kan man då leva!” och föll sedan snyftande ihop på soffan.

Bucharin visade sig åter vid sjuttonde partikonferensen 1932. Hans anförande handlade emellertid bara om tekniska frågor inom industrin och han höll sig strikt till detta ämne. Vid ett anförande inför Vetenskapsakademien – Bucharin hade blivit invald där i december 1928 – talade han bara om problemen inom ”nutidens kapitalism”. Under tre år hade Bucharin inte haft några politiska eller arbetsmässiga samtal med Stalin, trots att han ofta träffat Stalins hustru Nadezjda Allilujeva, en gammal vän. Han satt bredvid henne på den stora bankett som hölls i Kreml den 8 november 1932 för att markera 15-årsdagen av Oktoberrevolutionen. Stalin satt mitt emot och plötsligt började denne gräla med sin fru vilket förstörde stämningen, även om ingen kunde föreställa sig att det skulle sluta i tragedi. Allilujeva lämnade bordet tillsammans med sin väninna Polina Zjemtjuzjina, Molotovs fru. De vandrade länge på promenadvägarna kring Kreml men uppenbarligen lugnade sig Nadezjda inte. Hustruns självmord gjorde Stalin förkrossad och i flera dagar var han i ett så förfärligt tillstånd att medlemmar av politbyrån och släktingar inte tordes lämna honom ensam. Men förtvivlan och sorg ersattes snart av en våg av häftig vrede, sannolikt på grund av innehållet i det brev hans hustru lämnat efter sig och som aldrig avslöjades för någon.

Efter begravningen ville Stalin träffa Bucharin och bad då om att de skulle byta lägenhet, det hade blivit för svårt för honom att fortsätta att bo kvar i den bostad han delat med sin fru. Bytet skedde nästan omedelbart, ingen av lägenheterna var särskilt stor, bara två eller tre rum med en hall och en lång korridor. Stalin fick inte sin andra lägenhet i ministerrådets avdelning N° 1 förrän senare, under kriget. Denna andra lägenhet låg på bottenvåningen bredvid en speciellt bevakad entré med direkt anslutning till hans kontor. Den var mycket större och tillräckligt anslående för att Winston Churchill skulle kunna tas emot där. I dag är den platsen för presidentarkivet. Efter Allilujevas död handlade samtalen mellan Stalin och Bucharin emellertid aldrig om något annat än familjeangelä-

genheter. Enligt förteckningen över besökare på Stalins kontor i Kreml skedde inte nästa ”affärskontakt” mellan Bucharin och Stalin förrän den 14 juli 1933. Den föregående hade ägt rum den 11 januari 1929.¹

1933 började Bucharin mer aktivt delta i partiets verksamhet och offentligheten. Han medverkade vid ett gemensamt sammanträde mellan centralkommittén och centrala kontrollkommissionen i januari, då det tillkännagavs att den första femårsplanen framgångsrikt fullbordats. Samma år högtidlighölls också 50-årsdagen av Marx´ död inom hela den kommunistiska rörelsen. En lång artikel av Bucharin, ”Marx´ lära och dess historiska betydelse”, publicerades i de sovjetiska tidningarna. I ett försök att sammanfatta huvuddragen i den ”gigantiska, allomfattande ideologi som utformats av Marx´ oerhörda genialitet” var det först i slutet av det 100 sidor långa arbetet som Bucharin nämnde kamrat Stalin, som ”bidragit med ett antal nya teoretiska landvinningar som nu vägleder partiet i dess mångsidiga praktiska arbete”.²

En värderingskampanj startade i slutet av 1933, i själva verket en utrensning av partimedlemmar som inte var tillräckligt aktiva eller lojala mot den allmänna partilinjen. För Bucharin var det rätt förödmjukande att gång på gång bli kallad till utfrågning. Varje gång fick han ta avstånd från sin tidigare ”högeravvikelse” och hylla ”de revolutionära krafternas ideologiske fältmarskalk, kamrat Stalin”. Även om Bucharin blev godkänd noterade kommissionen för utrensningen i sin rapport att han ”inte fullständigt gjort sig kvitt sitt utanförskap i partiet”. Innan utrensningskommissionens beslut rapporterats till particellen, eller Bucharin blivit informerad om innehållet i det, skickades ett utkast till Stalin för godkännande, och även till Molotov och Kaganovitj (dvs till centralkommittén och Sovnarkom), och detta var ingalunda bara någon ren formalitet. Ordföranden för den regionala utrensningskommissionen i Moskvaområdet, Knorin, gav en klar vink i en medföljande kommentar: ”Jag begär era direktiv”.³ Stalin godkände sedan kommissionens beslut.

Stalin och Bucharin 1934

Den 26 januari samlades sjuttonde partikongressen i Moskva, och redan innan hade den betecknats som ”Segrarnas kongress”. Bucharin hade utsetts till delegat av partiets organisation i Moskva och han bestämde sig inte bara för att delta utan också för att hålla ett anförande som förstås skulle innehålla självkritik. Efter att strängt ha tagit avstånd från ”högeravvikelsen” som ”antisocialistisk” och ”anti-leninistisk” förklarade han att ”kamrat Stalin gjort helt rätt när han, genom att på ett lysande sätt tillämpa marxist-leninistisk dialektik, krossade en rad högeravvikande teoretiska ståndpunkter, som i första hand jag gjort mig skyldig till”.⁴ En stor del av Bucharins tal ägnades åt angrepp på tysk fascism och japansk militarism. Flera historiker har försökt hitta maskerad kritik av Stalin i talet – till och med hans inställsamma sätt att beteckna Stalin som ”proletariatets fältmarskalk” har tolkats som en försåtlig hänvisning till den tyske rikskanslern, fältmarskalk von Hindenburg, som 1933 gett Hitler uppdraget att bilda regering och utse denne till sin efterträdare. Men om några sådana försåtligheter verkligen avsetts var de så skickligt maskerade att ingen lade märke till dem. Bucharin var övertygad om, vilket han gav uttryck för i sitt anförande och i brev till Ordzjonikidze, att alla partimedlemmar nu var tvungna att upphöra med sina invändningar och sluta upp bakom Stalin och partiledningen för att kunna möta de enorma yttre och inre hot som landet stod inför. Poängen där var att han, Bucharin, fortfarande hade mycket att bidra med till den gemensamma saken.⁵ Den inställningen passade Stalin perfekt och med stöd av Ordzjonikidze gav han nu Bucharin tillstånd att utöka sina aktiviteter och återkomma till den politiska scenen.

Stalin lät Bucharin vara kvar i centralkommittén, men bara som suppleant, och den 17 december utnämndes han till chefredaktör för *Izvestija*, den näst viktigaste sovjetiska dagstidningen. Bucharin

¹ *Istoritjeskij arkiv*, N° 4 (1998), sid. 39.

² N I Bucharin, *Problemi teorii i praktiki sotsializma*, Moskva 1989, sid. 337, 421.

³ *Voprosy istorii partii*, N° 4, 1991, sid. 59-60.

⁴ XVII cyezd VKP(b). *Stenografitjeskij ottjet*, Moskva 1934, sid. 124-125.

⁵ *Bucharin: tjelovek, politik, utjenty*, Moskva 1990, sid. 158.

var uppriktigt belåten med denna nya ställning, som gav möjligheter till viktiga insatser och skulle ge honom, så tänkte han i alla fall, möjlighet att visa sin nya hängivenhet för partiet och socialismen. I den mindre officiella *Izvestija* skulle det dessutom vara möjligt att publicera material som inte lika lätt fick plats i *Pravda*. Hans mål var att göra *Izvestija* till en intressant tidning och det lyckades han ganska snabbt med. I mitten av 1934 hade *Izvestija* utvecklats till den mest populära och mest lästa sovjetiska dagstidningen. Bucharin publicerade ofta egna artiklar och beställde också artiklar av andra som tidigare tillhört ”höger-” och ”vänster”-oppositionerna, bl a Kamenev, Preobrazjenskij, Rykov och Radek. Framför allt Radeks artiklar blev uppskattade. Han välkomnade också bidrag av olika kulturpersonligheter – Gorkij, Kassa, Tjukovskij, bröderna Tur, Ehrenburg och där återfanns poem av Pasternak och Demian Bednyj. Men samtidigt var redaktionen och chefredaktören orubbligt lojala gentemot Stalin. Chefredaktören för *Izvestija* kom på regelbundna besök i Stalins kontor i Kreml.

Bucharin försökte undvika alla politiska sammandrabbningar, vilket inte alltid gick. Även om han inte gjorde några försök att ingripa när en del av hans yngre anhängare hamnade i trångmål för att inte fullständigt ha ”lagt ned vapnen”, blev det oerhört svårt att strunta i arresteringen av Osip Mandelstam, en poet som han hyste stor beundran för. Tidigare hade Bucharin ofta försvarat honom både mot myndigheterna och tjatiga ”proletära” kritiker. Men i slutet av 1933 hade Mandelstam börjat läsa upp sin dikt om Stalin för sina vänner, ibland med lätta variationer. Dessa rader, som senare skulle bli så omtalade, skrevs egentligen aldrig ner av poeten. Enligt Nadezjda Mandelstam, hans änka, var det inte mer än tio personer som kände till den. Här är dikten, i en av sina varianter (i Hans Björkegrens översättning):

Vi lever som om landet inte fanns.
På tio stegs håll hörs inga samtal.

Men där orden räcker till samspråk,
där minns man Bergsbon i Kreml.

Hans fingrar är feta som daggmask,
hans ord är som blytungas lod.

Hans stövlskaft blänker, mustaschen
kryper av kackerlacksskratt.

Kring honom bossar med tupphals
– han leker med deras fjäsk:

De piper och visslar och jamar.
Han ensam får peka och slå.

Som hästskor smids Bergsbons dekret
att slungas mot ögon och ljumskar.

Han suger på dödsstraff som hallon
– det är fest i hans breda bröst.⁶

Poetens fru vände sig till Bucharin för att få hjälp när Mandelstam arresterats. Bucharin var oerhört upprörd när han fick höra om arresteringen, hoppade upp från sin stol och började gå av och an på sitt kontor. ”Han har väl inte skrivit något överilat, har han det?”, ”Nej, bara några dikter på sitt vanliga sätt, inget värre än det du redan känner till”, svarade hon. Bucharin började göra försök att få Mandelstam frigiven och vände sig till Pasternak och Anna Achmatova, som i sin tur vände sig till Abel Jenukidze, som sågs som en nära vän till Stalin. Men ingen kunde hitta någon förklaring till arresteringen. Till sist skrev Bucharin till Stalin. Han fick aldrig något svar men däremot en inbjudan att träffa Genrich Jagoda, folkkommissarie för inrikes frågor och chef för hemliga polisen. Jagoda tog emot honom rätt älskvärt, reste sig från sin stol och läste innantill upp Mandelstams rader om Stalin. Bucharin blev förskräckt: ”detta skrämde honom så att han lade av med sina för-

⁶ Nadezjda Mandelstam, *Hope Against Hope*, New York 1970, sid. 13.

sök”, skrev Nadezjda Mandelstam långt senare i sina memoarer. ”Jag träffade honom aldrig mer”. Det är troligt att Bucharin, förutom att bli rädd, insåg att alla initiativ i rådande läge skulle vara utsiktslösa. Han var också rasande över att ha avsiktligt blivit förd bakom ljuset. ”Jag vilseledde Bucharin helt medvetet”, medgav Nadezjda Mandelstam, ”med den direkta tanken att inte skrämma bort min enda bundsförvant.”⁷ Stalin visade ändå betydande mjukhet gentemot poeten. Mandelstam undkom med en ganska lätt bestraffning i form av deportering till Voronezj där han fortsatte att skriva poesi, omedveten om det lidande som väntade. Enligt flera vittnen ska Stalin när han fattade beslut om Mandelstams öde ha sagt: ”Isolera honom men håll honom vid liv.”⁸

Den sovjetiska författarkongressen inleddes i kolonnsalen i Fackföreningarnas hus den 17 augusti 1934. Omfattande förberedelser hade skett för att göra den till ett stort evenemang med musik och välkomsttal för att hälsa delegaterna. Dagens Manegetorg var fyllt med blommor och väggarna i salen täcktes av enorma porträtt på Shakespeare, Molière, Tolstoj, Gogol, Cervantes, Heine, Pusjkin, Balzac och andra stora namn inom litteraturen. Det var ett storslaget, färgstarkt skådespel, men inte utan sina dramatiska inslag. Gorkij hade yrkat på att huvudanförandet om samtida poesi skulle anförtros Bucharin, som betraktades både som något av en konnässör och specialist på poesiteori. När Stalin godkände dagordningen och listan över talare gick han motvilligt med på detta. Som han senare skulle säga till sina närmaste var Bucharin förstås införstådd med att texten till hans anförande ”Om poesi, poetik, och poetens uppgifter i Sovjetunionen” skulle skickas till centralkommitténs sekretariat och bli noggrant granskad av Stalin. Det var ett verkligt intressant anförande, trots att Bucharin betecknade poesi som i första hand en viktig beståndsdel av den ideologiska kampen och ytterst en angelägenhet för partiet. Han framträdde vid kongressens nittonde session, talade uteslutande om rysk poesi i över tre timmar och hälsades med långvariga ovationer efteråt. Gorkij, som svarat för det första huvudanförandet, var den enda i övrigt som fick lika entusiastiska applåder. Utländska bedömare betecknade det mottagande Bucharin fick som ett tecken på hans oerhörda popularitet i vida kretsar av den sovjetiska intelligentian och då även bland den yngre generationen. I sina memoarer berättar Joseph Berger, en f d tjänsteman inom Komintern, om vad han 1937 fått höra av en av Bucharins anhängare i ett av lägren på Solovetskijöarna:

Han talade om poesi på första författarkongressen. Han fick stormande applåder, hans tal avbröts av högljudda instämmanden och när han slutat tycktes ovationerna aldrig vilja ta slut. Bucharin stod kvar på podiet, blek och gav intryck av att vara dödsförskräckt. När han var på väg ut sade han lågt till några av sina vänner: ’Vad har ni gjort? Nu har ni undertecknat min dödsdom’. Och så var det. Ovationerna kan inte ha undgått Stalin.⁹

Den versionen är kanske inte helt exakt. Bucharins tal hade godkänts av Stalin och i slutet missade han inte att påpeka att ”alla era applåder är inte riktade till mig utan till det stora partiet, där jag är medlem, och som gett mig hedersuppdraget att få tala vid detta möte”.¹⁰ Bucharin stack heller inte under stol med att Stalin, som inte beviljat kongressen äran av sin egen närvaro men ändå noggrant följde diskussionerna, ringt för att lyckönska honom för hans ”utomordentliga anförande”. Men jämsides med alla lovord utsattes Bucharin för hårda attacker, främst från f d medlemmar av Ryska föreningen av proletära författare och andra radikala. Som den skickliga debattör han var hade Bucharin inga problem med att grundligt besvara denna kritik i slutet av sessionen, något som bara ytterligare ökade publikens entusiasm. Men den här gången hade hans kommentarer inte godkänts i förväg. Han undvek filosofiska abstraktioner utan kastade sig över sina motståndare och avfärdade dem med en briljant och övertygande kritisk genomgång. Enligt det stenografiska protokollet avbröts Bucharins avslutande ord 27 gånger av ”applåder” och ”stormande applåder”. Men det var just den framgången som väckte Kremels missnöje. Innan kongressen avslutades blev Bucharin tvungen att läsa upp ett uttalande där han bad om ursäkt för den skarpa ton han använt sig av. ”Jag kan absolut inte försvara den skarpa tonen i min polemiska stil, det var olämpligt.” Han fortsatte

⁷ N Mandelstam, *Vospominanija*, New York 1970, sid. 25-26.

⁸ Jevgenij Gromov, *Stalin. Vlast i iskyssstvo*, Moskva 1998, sid. 277.

⁹ Joseph Berger, *Shipwreck of a Generation*, London 1973, sid. 106-107.

¹⁰ *Pervy Vsesoyuzny syezd sovetkich pisatelei. Stenografitjeskij ottjet*, Moskva 1934, sid. 479.

med att säga att hans tal inte alls fick tolkas som något direktiv och att han inte var ute efter att utöva påtryckningar på kongressen.¹¹ Få deltagare kan ha behövt känna någon tvekan om vad som låg bakom Bucharins deklARATION.

Mordet på Kirov satte punkt för den korta, ytliga liberaliseringen på våren och sommaren 1934. Förföljelserna av gamla oppositionella inleddes, främst mot ”vänstern” och Zinovjev och Kamenev, som suttit i ledningen för ”Vänsteroppositionen”, blev arresterade. I början av december 1934 påminde *Izvestija* sina läsare om vad som hänt i Tyskland 1933 och Riksdagshusbranden. Samtidigt skrev Bucharin en artikelserie i tidningen om det olagliga med opposition i Sovjetunionen, oavsett om den var ”höger” eller ”vänster”. Och långt innan domstolen avkunnat sin dom betecknade Bucharin Zinovjev och Kamenev som degenererade fascister.

Stalin och Bucharin 1935

Alldeles i början av 1935 tog terrorn mot gamla oppositionella ny fart. Repressionen drabbade också f d mensjeviker, socialistrevolutionärer, medlemmar av kadetpartiet och andra organisationer som för länge sedan var borta från den politiska scenen. I Leningrad och Moskva blev ”oproletära element” deporterade ut på landsbygden, bl a medlemmar av tidigare framträdande aristokratiska familjer. Men samtidigt försökte Stalin återställa något av den liberala atmosfär som rått i mitten av 1934. Den ekonomiska situationen hade förbättrats något i landet. På en bjudning i Kreml 1935 kom Stalin med sitt omtalade yttrande: ”Livet har blivit bättre, kamrater, livet har blivit roligare.” I Kreml anordnades ständigt mottagningar och olika sammankomster med rikligt med förfriskningar för chockarbetare, *stachanoviter* och företrädare för republikerna. Stalin höll fler välkomsttal under 1935 än någonsin före eller efter. Det rådde ett slags feststämning i Kreml där dekorationer östes över parti- och statliga arbetare på alla nivåer, bl a Leninorden den högsta av alla utmärkelser. Stora festligheter anordnades i samband med 15-årsdagen av segrarna under inbördeskriget mot Denikin, Wrangel och polska trupper, där, förstås, Stalins roll varje gång höjdes till skyarna. Det verkade som om den svåraste tiden var förbi och att man slagit in på en rak väg till välstånd och socialism.

I detta sammanhang verkade det lämpligt att fundera på att förändra Sovjetunionens konstitution. När sjunde sovjetkongressen samlades i början av februari 1935 fattades beslut om att tillsätta en konstitutionell kommission. Bucharin valdes till medlem av centrala exekutivkommittén på kongressen och ingick i den konstitutionella kommissionen som ordförande i en underkommission med uppgift att behandla den viktigaste delen av den nya konstitutionen – sovjetmedborgarnas rättigheter och kraven på dem. Vid en mottagning i Kreml den 4 maj för nyutexaminerade från militärakademien gick Stalin plötsligt fram till Bucharin, som vanligt närvarande vid alla liknande tillfällen. Stalin höjde sitt glas och sade: ”Jag vill utbringa en skål för kamrat Bucharin. Vi känner alla och älskar vår Bucharin, vår Buchartjik. Och ’alla som tar upp det förgångna – förlorar ett öga’.” Detta minskade uppenbarligen upp något av de spänningar som börjat torna upp sig kring f d ledare för ”högeravvikelsen”.

Stora förändringar skedde också i Bucharins privatliv vid denna tidpunkt. Hans andra äktenskap hade slutat med skilsmässa 1930 och nu gifte han sig för tredje gången och var lycklig. Hans nya hustru, Anna Larina, var den vackra 19-åriga dottern till ett välkänt namn i partiet, Jurij Larin. Från barndomen hade hon träffat alla framträdande partiledare, inklusive Stalin. När han fick kännedom om giftermålet ringde Stalin för att lyckönska Larina. Och strax efteråt, när han träffade paret vid en mottagning i Kreml, sade han skämtsamt till Bucharin: ”Den här gången, Nikolaj, har du hunnit före mig.” Sedan Nadezjda Allilujeva tagit livet av sig förde Stalin en ungarlstillvaro i sin nya datja i Kuntsevo och träffade nästan ingen förutom den stora familjen Allilujev.

Stalin och Bucharin 1936

Frågan om att köpa delar av Marx-Engels-arkivet av de tyska socialdemokraterna kom upp vid ett

¹¹ *Ibid.*, sid. 671.

möte med centralkommittén i slutet av 1935. När Hitler kommit till makten i Tyskland gick socialdemokraterna under jorden och de ledande namn som emigrerat led ny av ytterst stora penningbekymmer. De var beredda att sälja en betydande del av de manuskript de hade i sin ägo till Marx-Engels-Lenin-institutet i Moskva. Stalin föreslog att en grupp, under ledning av Bucharin, skulle skickas iväg och ta en titt på dokumenten och kanske köpa dem. Politbyråns beslut innehöll en lista på personer som Bucharin hade tillstånd att träffa i samband med förhandlingarna. En av dem var den franske socialistledaren Léon Blum samt de tyska och österrikiska socialdemokraterna Friedrich Adler och Otto Bauer. De ryska mensjevikerna i exil, Fjodor Dan och Boris Nikolajevskij, skulle fungera som mellanhänder, de hade lämnat Sovjetunionen på 1920-talet och Bucharin kände dem personligen. Stalin engagerade sig speciellt i hela affären och han och Bucharin hade flera samtal om den. Den 7 februari 1936 blev Bucharin inbjuden till Kreml av Stalin och enligt Larina var han då mest upptagen av sin gästs klädsel. ”Din kostym är för sjaskig, Nikolaj, du kan inte fara iväg så där, du måste vara ordentligt klädd.”¹² Kvällen därpå blev Bucharin uppringd av ett speciellt skradderi i kommissariatet för utrikes affärer och på några dagar färdigställdes sedan en ny kostym för resan.

Bucharin lämnade Moskva i slutet av februari. Han tillbringade några dagar i Wien och stannade även till i Köpenhamn, Amsterdam och Berlin, men den längsta tiden var han i Paris. Han skrev regelbundet till Stalin om sina möten och samtal. ”Koba gillar att få brev”, sade han till sin vän Ilja Ehrenburg, som var speciell korrespondent för *Izvestija* i Frankrike. Ehrenburg var också något slags speciell representant för Sovjetunionen i Väst Europa. Han befann sig ofta i Spanien och andra länder och hade dessutom personlig tillgång till Stalin när så erfordrades.¹³

Åtskilligt har skrivits om Bucharins besök i Frankrike och hans olika sammanträffanden där. Larina skrev detaljerat om det i sina memoarer, vilket också Dans änka gjorde. De franska tidningarna och den ryska emigrantpressen ägnade stort utrymme åt Bucharins resa och uttalanden och senare skulle Ehrenburg också skildra deras möten. Alla dessa rapporter är emellertid ofta motsägelsefulla. Så skrev t ex Lydia Dan att Bucharin kallat Stalin en djävul vid samtalen med hennes make. ”Han kommer att krossa oss allihop ... han är tvungen att ta ut hämnd på folk och alla kommunister som gjort partiet stora tjänster väcker hans fruktan och vrede.” Boris Nikolajevskij däremot uppgav att Bucharin blankt vägrade tala om Stalin. Bara vid ett tillfälle, då han såg Sjota Rustavelis poem ”Hjälte i tigerskinn”, som publicerats av georgier i exil, på ett skrivbord sade han: ”Jag såg den boken senaste gången jag träffade Stalin. Han älskar poemet och var nöjd med översättningen.” Ett ryskt verk om Bucharins möten och samtal i Paris har nyligen utgivits i Moskva.¹⁴

I april lät Stalin Anna Larina ansluta sig till sin make utomlands. Hon var gravid och hennes ankomst till Paris gjorde samtida bedömare övertygade om att det ingick i ett avtal och att Bucharin inte tänkte återvända till Sovjetunionen. Flera av hans bekanta tog upp den möjligheten med Bucharin, men han förklarade då orubbligt att han inte kunde tänka sig att leva i exil och att han bestämt sig för att fara tillbaka till Moskva. ”Stalin är nu symbolen för socialismen, så ser realiteten ut, och det kan vi inte göra något åt. Jag måste återvända och tömma min bägare i botten”, ska Bucharin ha sagt till Fjodor Dan.

Arkiven köptes aldrig eftersom Stalin ansåg priset vara för högt. Bucharins uppdrag var därmed överständet och i slutet av april återvände han till Moskva via Tyskland, där han köpte ett stort antal böcker för sitt eget bibliotek. I slutet av maj födde Larina en son som fick namnet Jurij. Bucharin rapporterade personligen till Stalin om resultaten av sin resa och i slutet av samtalet sade Stalin: ”Var inte orolig, Nikolaj, vi kommer att få tag på arkivet, de kommer att låta oss få det till sist.”¹⁵ Bucharin återgick till sitt arbete på *Izvestija* och i konstitutionella kommissionen.

¹² *Ogonek*, N° 48, 1987, sid. 29.

¹³ ”Pisma I G Erenburga, I V Staliniju i N I Bucharinu”, *Vestnik Archiva Prezidenta Rossiskoi Federatsii*, N° 2 1997, sid. 109-118. Det är uppenbart av Stalins anteckningar att Bucharin skickat honom brev som Bucharin själv fått.

¹⁴ Ju. G Felsjtinskij, *Razgovory s Bucharinym*, Moskva 1993.

¹⁵ *Ogonek*, N° 48, 1987, sid. 30.

Den 1 juli 1936 besökte Bucharin Stalin i dennes kontor i Kreml. Det skulle bli deras sista sammanträffande. Bucharin ville ha tjänstledigt och fick tillstånd att tillbringa nästan två månader borta från Moskva. Efter två veckor i *Izvestijas* datja utanför staden tillsammans med sin fru och lille son bestämde sig Bucharin för att åka så långt som möjligt från Moskva. Sedan Lenins dagar hade jakt varit de flesta bolsjevikledarnas främsta tidsfördriv och Bucharin utgjorde inget undantag. Han beslutade att flyga till Pamirbergen i Kirgizien, precis som 1930. Den välkände sovjetiske poeten och översättaren Semjon Lipkin, som befann sig i Frunze för att arbeta med en översättning av den episka kirgiziska dikten *Manas* skulle drygt 50 år senare skildra sitt möte med Bucharin i artikeln ”Bucharin, Stalin och *Manas*”.

Jag blev förvånad över Bucharins utseende – jag hade aldrig väntat mig att han skulle se så rysk ut. Han såg ut som en rysk arbetare, som dem jag stött på i tryckerierna, med mörkblont hår, breda skuldror, begynnande skallighet och kraftig panna. Och han talade en underbar ryska. Jag hade sett flera andra bolsjevikledare på nära håll före Bucharin, men det fanns en klar skillnad mellan Bucharin och hans kolleger. Hans språk var färgstarkt – fritt och livligt och jordnära. Jag fick veta att han var där för att vila upp sig och fara och jaga i bergen i Kirgizien. Han åtföljdes av sin sekreterare på *Izvestija*, Semjon Ljandres far till den nu kände författaren Julian Semjonov.¹⁶

Bucharin och Ljandres åkte snart upp i bergen tillsammans med flera guider. Då transistorradios ännu inte var uppfunna kunde Bucharin för ett tag glömma sina bekymmer i Moskva.

Han var kvar i bergen den 19 augusti då den nya rättegången mot Zinovjev, Kamenev och en grupp av deras anhängare inleddes i Moskva. Förhandlingarna ägde rum i Fackföreningarnas hus inför en omsorgsfullt utvald publik, det var den första ”offentliga” skenrättegången mot tidigare ledare för oppositionen. De anklagade berättade verkligen om sina brott, erkände sina onda planer och upplyste domstolen om sina ”kriminella” kontakter med Bucharin, Rykov, Tomskij och andra som tillhört ”högern”. Kamenev vittnade om att hans meningsskiljaktigheter med Bucharin mer handlade om taktik än om politik; Bucharin ”hade valt taktiken att infiltrera partiet och skaffa sig personligt förtroende inom ledningen”. Den 22 augusti meddelade Andrej Vysjinskij, den sovjetiske riksåklagaren, tidningarna att han inlett en utredning av frågan om Tomskij, Rykov, Bucharin och flera andra välkända namn från oppositionen. Över hela landet krävde man på massmöten inte bara stränga straff för dem som stod inför rätta utan också ”en fullständig granskning av de kopplingar Bucharin, Rykov och Tomskij hade med det kriminella trotskist-zinovjevitiska gänget”. När Tomskij fick kännedom om dessa anklagelser tog han livet av sig.

Bucharin kom ned från bergen och anlände till Frunze sista dagen av rättegången i Moskva, samma dag som domen tillkännagavs. Han fick nu veta allt genom att lyssna på radio och läsa de lokala tidningarna och blev helt förkrossad. Han sände iltelegram till Stalin och Jagoda där han bad dem att uppskjuta verkställandet av domen. Han bönföll dem att anordna en konfrontation med Zinovjev och Kamenev för att han skulle kunna tillbakavisa deras anklagelser, men dagen därpå fick Bucharin höra att de avrättats. Bucharin utgick från att han skulle bli arresterad i Frunze, eller kanske i Tasjkent där han skulle byta plan, men vid ankomsten till Moskva var det bara hustrun och en bil från *Izvestija* som väntade.

Så fort han kommit hem försökte han ringa Stalin, men blev då upplyst om att Stalin inte befann sig i Moskva. Han ringde igen och fick nu veta att Stalin åkt till Sotji dagen efter att Zinovjev och Kamenev blivit avrättade. Han skickade ett långt brev till Stalin via de statliga kanalerna och låste sedan in sig i bostaden, inte för att någon tänkte ringa eller besöka honom. Veckorna gick medan han väntade i ett tillstånd av stigande nervositet. Arresteringarna fortsatte i Moskva, bland dem av flera som stod Bucharin nära. I slutet av september blev Jagoda avskedad som kommissarie för inrikes frågor och ersatt med Nikolaj Jezjov, en snabbt uppåtstigande relativt ung sekreterare i centralkommittén. Utnämningen av honom betraktades som att terrorn nu var på väg att accelerera.

Efter rättegången mot Zinovjev och Kamenev införde Stalin ett nytt tillvägagångssätt: betydelse-

¹⁶ *Ibid.*, N° 2 1988, sid. 22.

fulla uttalanden av fångar under förhör skulle kopieras, förses med stämpeln ”hemligt” och delas ut till alla medlemmar och suppleanter i centralkommittén. Detta inbegrep även Bucharin, som läste högen med papper från NKVD med fasa och tvivel, men ännu hade han ingen aning om de metoder som användes för att få fram sådana vittnesmål. Hans skepsis var förståelig, eftersom han, Bucharin, i förhören ofta omtalades som ledande organisatör av terror och ”sabotage”. Och han hade ingen aning om hur han skulle agera. Han trodde sig ha vänner i politbyrån, men varken Ordzjonikidze eller Kalinin besvarade hans brev, samme Kalinin som bara kort dessförinnan kallat Bucharin ”den störste teoretikern i vårt parti”. Vorosjilov skickade oväntat ett kort meddelande: ”Jag ber dig, kamrat Bucharin, att inte vända dig till mig med några frågor.” Stalin var hans sista hopp och Bucharin skrev nästan dagligen till denne och varje brev eller meddelande inleddes med hälsningen ”Kära Koba!”. Stalin svarade inte men tycktes samtidigt försöka intala Bucharin att inte förlora hoppet. Enligt Larina, som jag träffade ofta på 1970-talet, hade hon och maken gått tillsammans till Röda torget den 7 november för att fira 19-årsdagen av revolutionen. De hade en passersedel från *Izvestija* för att komma in på platserna nära plattformen högst upp på mausoleet. Stalin lade märke till Bucharin. Plötsligt såg Larina en vakt bana sig väg mot dem genom folkmassan. Hon trodde att de skulle ombes att lämna Röda torget omedelbart, men den unge soldaten ur Röda armén hälsade och sade: ”Kamrat Bucharin, kamrat Stalin har skickat mig för att säga att du inte sitter på rätt plats och för att be dig att komma till mausoleet.”¹⁷

Men bara några dagar senare ställdes Bucharin in för en betydligt mer smärtsam prövning. Han blev inte kallad till Lubjanka utan för direkt till ett rum i Kreml där en konfrontation ägde rum mellan Bucharin och några fångar som hade pekat ut honom i sina ”erkännanden” – f d trotskister och flera unga akademiker och politiska personligheter, som tillhört ”Bucharinskolan”. En efter en ställdes han inför Sokolnikov, Radek, Serebrjakov och andra. Samtliga talade om sina ”kriminella band” med Bucharin och hävdade att han var ledare för ännu ett underjordiskt kontrarevolutionärt terroristcenter. Bucharin blev perplex av mötet med Jefin Tseitlin, en av hans favoritlärjungar. I närvaro av undersökningsdomaren förklarade Tseitlin att Bucharin personligen gett honom en revolver och pekat ut var han skulle ställa sig precis där det var tänkt att Stalins bil skulle åka förbi. Men den dagen tog Stalin en annan väg, vilket omintetgjorde mordplanerna.

Så fort han kommit hem tog Bucharin fram sin pistol. En guldskiva satt på handtaget med följande ord ingraverade: ”Till den proletära revolutionens ledare, N I Bucharin, från Klim Vorosjilov.” Bucharin hade bestämt sig för att det inget annat återstod än att ta sitt liv. Han tog adjö av sin fru, låste in sig på sitt arbetsrum och höll under en lång stund pistolen i sin hand utan att förmå sig att avlossa den. Samma scen skulle upprepas flera gånger. Några gånger greppade Bucharin pistolen mitt för ögonen på hustrun, slängde upp den i luften och stoppade till sist åter undan den i sitt skrivbord. Ofta slutade dessa utbrott av förtvivlan i hysteri och att han sedan drog sig in i sig själv under långa olyckliga timmar. Bucharin utträttade inte längre något på *Izvestija* även om han rent formellt fortfarande var chefredaktör. Han klarade fortfarande av att skriva artiklar, men bara om antifascistiska ämnen och även de förblev kvar i en skrivbordslåda.

I slutet av november stod en grupp obekanta från fastighetsavdelningen i Kreml utanför hans dörr. Bucharin var säker på att de kommit för att göra en husundersökning, något som dessa månader inte skulle ha varit något ovanligt ens i en lägenhet i Kreml. I själva verket var det än värre, de hade med sig en order om att Bucharin skulle flytta från Kreml. Han blev oerhört upprörd och visste varken ut eller in. Han började omedelbart tänka på sin enorma samling böcker och privata dokument. Hur skulle han kunna få med sig dem och vart? I samma ögonblick ringde det plötsligt på den interna telefonledningen i Kreml. Det var Stalin. ”Nå, hur är läget, Nikolaj?”, som om inget hänt. Bucharin visste inte vad han skulle säga och efter en kort paus sade han att han fått ett meddelande om vräkning. Utan några fler frågor utropade Stalin högt och ljudligt: ”Be dem dra åt helvete”. När de hörde det drog sig de oinbjudna gästerna hastigt undan.

1936 var regeln fortfarande att centralkommittén måste godkänna arresteringen av någon av sina

¹⁷ . Roy Medvedev, [Bucharins sista år](#)

medlemmar eller suppleanter. Den 4 december 1936 sammankallade Stalin ett plenarsammanträde med centralkommittén i Kreml och förbjöd att det skulle omnämnas i tidningarna. Detta möte är fortfarande inte omnämnt någonstans i mängden litteratur om SUKP:s historia. Fragment av det stenografiska protokollet från decemberplenium hittades för bara några år sedan i Stalins personliga handlingar i presidentarkivet. Plenarmötet godkände den slutgiltiga texten till Sovjetunionens konstitution och fick en rapport av Jezjov om de ”antisovjetiska trotskistiska och högerorganisationernas” aktiviteter.¹⁸ Jezjov, och flera andra talare, krävde att Bucharin och Rykov skulle uteslutas ur partiet och deras fall överlämnas till NKVD. Bucharin försökte försvara sig och förnekade kategoriskt alla anklagelser som riktats mot honom. Stalin yttrade sig försiktigt och sade att även om det inte bara gick att tro Bucharin på hans ord behövdes tyngre bevis. Förberedelser för en konfrontation inleddes den 7 december under en sammanträdespaus. På ena sidan fanns Pjatakov, Radek, Kulikov, Sosnovskij och flera andra fångar, som samtliga hade pekat ut Bucharin. Stalin, Molotov, Vorosjilov, Kaganovitj, Andrejev, Ordzjonikidze och Zjdanov ställde frågor. Vid kvällssessionen med plenum meddelade Stalin att han inte funnit alla anklagelser helt övertygande. Därför föreslog han att man skulle ”betrakta frågan om Rykov och Bucharin som inte färdigbehandlad och att beslutet fick vänta till nästa plenum”. Stalin lekte med Rykov och Bucharin som en mätt katt leker med en halvdöd mus.

Flera dagar efter plenum blev Bucharin uppringd av sekretariatet, som bad honom fara till *Izvestijas* redaktion och ta emot den berömde tyske författaren Lion Feuchtwanger, som var på besök i Moskva och ville träffa honom. Bucharin lydde. För sista gången i sitt liv satt han i chefredaktörens rymliga kontor. Men Feuchtwanger, som uppenbarligen hittat något bättre att göra, dök aldrig upp. Enligt Alexei Snegov, som efter att ha rehabiliterats fick en högre post inom MVD och medverkade i utredningen av hemligt material från 1930-talet, hade Feuchtwanger plötsligt förärats det stora privilegium som tidigare bara getts till en exklusiv skara prosovjetiska eller pro-kommunistiska författare i väst. Stalin personligen gav order om att Feuchtwanger skulle få sitt honorar i *dollar* för de av hans böcker som gavs ut i Sovjetunionen. Totalt handlade det om en för den tiden stor summa pengar, ungefär 100 000 dollar. Att han tillerkändes denna ära gjorde uppenbarligen att den store europeiska författaren insåg att det inte längre fanns något trängande behov av att träffa Bucharin.

En ny stor politisk rättegång startade 1937 med fyra trotskister som huvudanklagade: Pjatakov, Sokolnikov, Serebrjakov och Radek. Detta är inte platsen för att skildra detta nya juridiska påhitt. Det är emellertid viktigt att notera att efter de precisa anklagelser som riktades mot Bucharin under den rättegången stod det klart att hans dagar var räknade.

I mitten av januari avlägsnades han officiellt från sin ställning på *Izvestija* även om han fick ha kvar sin lägenhet i Kreml i ett slags frivillig husarrest. Han fortsatte att skriva brev till Stalin. De inleddes alltid med ”Kära Koba!”.

Centralkommitténs ordinarie plenarmöte ägde rum andra halvan av februari. Första punkt på dagordningen var ”fallet kamraterna Bucharin och Rykov”.¹⁹ När nyheten om detta nådde Bucharin började han förbereda ett långt uttalande med en detaljerad analys av alla de anklagelser som riktats mot honom under rättegången i januari och även i de olika konfrontationerna öga mot öga. Han hyste inga tvivel om att de som pekade ut honom var skyldiga. Flera av dem hade varit hans vänner och lärjungar. Den 20 februari skickade Bucharin sin nästan 100 sidor långa inlägga till sekretariatet med krav på att den skulle delas ut till medlemmarna av centralkommittén som texten till det anförande han skulle ha hållit vid plenum. I en kort inledning skrev Bucharin:

Jag skickar detta uttalande på nästan 100 sidor till centralkommitténs plenum som svar på den anhopning av förtal som vittnesmålen innehåller. Mina nerver håller på att bryta samman. Förtalet har försatt mig i en outhärdlig situation, jag står inte ut längre ... Jag svär vid Iljitjs sista andetag, han dog i mina armar, att det är rent förtal att påstå att all denna terror, allt sabotage, blocket med trotskisterna, har något som helst med mig att göra. Jag kan inte leva längre på detta sätt. Fysiskt och moraliskt är jag ur stånd att närvara

¹⁸ *Voprosy istorii*, N° 1, 1995, sid. 3-22.

¹⁹ Det stenografiska protokollet från centralkommitténs plenum i februari-mars publicerades i *Voprosy istorii* 1992-93.

vid plenum: mina ben bär mig inte, jag klarar inte av stämningen, jag kan inte tala, jag vill inte snyfta ... I detta extraordinära läge kommer jag från och med i morgon att inleda en total hungerstrejk tills anklagelserna orm förräderi, sabotage, terrorism dras tillbaka. Jag kan inte leva med sådana anklagelser. Jag önskar er verkligen framgång ... Meddela min fru om plenums beslut angående punkt nummer ett, låt det bli ett slut på detta och låt mig få dö här, släpa mig inte någonstans, se till att sluta plåga mig. Farväl. Må ni segra. Er Bucharin.²⁰

Stalin såg genast till att brevet och det hundrasidiga uttalandet kopierades och distribuerades till samtliga medlemmar av centralkommittén. Samtidigt fördömde politbyrån Bucharins hungerstrejk och hans vägran att närvara vid plenum. Bucharin blev informerad om detta av Stalin själv per telefon. ”Mot vem tänker du hungerstrejka?”, frågade han. ”Mot partiet?” ”Men vad ska jag göra då?”, svarade Bucharin. ”Ni tänker stöta ut mig ur partiet.” ”Ingen tänker stöta ut dig ur partiet”, sade Stalin och lade på luren. Bucharin grep halmstrået och bestämde sig för att närvara vid plenum.

Centralkommitténs beryktade februari-mars-plenum inleddes den 23 februari 1937 i Kreml och öppnade dörren till de mörkaste sidorna i partiets historia och landet över huvud taget. De beslut som fattades då gav den ideologiska basen för en ny våg av repression och satte igång den blodiga massterror som sedan blev en central del av regeringens agerande. Molotov satt ordförande vid det första sammanträdet, han fastställde dagordningen och gav sedan ordet till Jezjov, kommissarie för inrikes frågor. Denne anklagade Bucharin och Rykov för att ha utbildat olika terroristgrupper i hur man skulle mörda Stalin, som de sades hysa ett illvilligt hat till. Enligt upplysningar som NKVD samlat in hade ledarna för ”högern” haft kontakter med över tio sådana grupper, även om ingen av dem varit istånd att fullborda planerna. Jezjov föreslog sedan att Bucharin och Rykov skulle uteslutas ur partiet. Nästa på talarlistan var Anastas Mikojan, vars kommentarer var småaktiga, illvilliga men heller inte särskilt övertygande. Han hänvisade till olika tillfälliga möten, brev, uttalanden och rykten men hade inget riktigt att komma med, vare sig i form av gärningar eller kriminell verksamhet. Mikojan förnekade till och med att det funnits några varma känslor mellan Bucharin och Lenin och hävdade att Lenin haft andra lärjungar och kolleger som stått honom mycket närmare. Sedan blev det Bucharins tur att tala, men han ägnade sig bara åt underordnade frågor och försökte framför allt att tillbakavisa Mikojans insinuationer. Stalin avbröt honom med jämna mellanrum och deras meningslösa dialog upptog åtskilliga sidor av det stenografiska protokollet från mötet:

Stalin: Varför skulle Astrov ljuga?

Bucharin: Jag vet inte ...

Stalin: Du och han (Radek) pladdrade på och sedan har du glömt.

Bucharin: Det är verkligen sant, jag talade inte med honom.

Stalin: Du har en tendens att pladdra en hel del.

Bucharin: Det är sant, jag pladdrar en hel del, men jag pladdrade inte om terrorism, det är rent nonsens.

Stalin: Du är bra på att tala om det mesta.

Bucharin: Jag talar sanning här, ingen kan få mig att säga groteska saker om mig själv.

Stalin: Ingen kräver att du ska baktala dig själv. Det skulle vara det allra värsta brottet.²¹

Under kvällssammanträdet den 24 februari lämnade Molotov åter ordet till Bucharin: ”Kamrater, jag måste göra ett mycket kort uttalande. Jag skulle vilja be om ursäkt inför centralkommitténs plenum för mitt tanklösa och politiskt skadliga agerande då jag inledde en hungerstrejk.” Stalin skrek: ”Det räcker inte! Det räcker inte!”²² Efter denna skärmytsling, som pågick några minuter blev det Rykovs tur att tala. Även han inskränkte sig till ytterst triviala frågor, kom med motsägelsefulla uttalanden, försökte uppenbart dra en klar gränslinje mellan sig själv och Bucharin och antydde att han inte på något sätt haft något att göra med bildandet av ”Bucharinskolan”. Mötet fortsatte den 25 februari då alla talare fördömde Bucharin och Rykov i starkast tänkbara ordalag och

²⁰ *Voprosy istorii*, N° 2, 1992, sid. 5-6. [Utförliga utdrag ur protokollet från CK-mötet finns på engelska i J. Arch Getty och Oleg Naumov, *The Road to Terror*, 1999, kap. 10, s.364ff. Om Bucharins 100-sidiga inlägga, se s 366]

²¹ *Ibid.*, N° 4-5, sid. 32-36. [Ett längre utdrag ur Bucharins tal finns i *The Road to Terror* a.a. sid. 369-373]

²² *Ibid.*, N° 6, sid. 3.

då man till och med hänvisade till händelser under revolutionen och inbördeskriget. Bucharin ägnade sig åt att avbryta med utrop som ”Lögner!”, ”Förtal!”, ”Rent nonsens!”. Stalin ingrep också ofta. Bucharin och Rykov fick möjlighet att säga ett ”sista ord” under morgonsammanträdet den 26 februari. Det skulle också verkligen visa sig vara sista gången som Bucharin talade på ett partimöte. Han talade länge i ett försök att tillbakavisa de anklagelser som riktats mot honom dagarna innan. Han blev gång på gång avbruten, framför allt av Molotov och Mikojan. Chrusjtjov kom också med flera fientliga kommentarer. Bland en del annat försökte Bucharin förklara varför han skrivit så många brev inte bara till politbyrån utan även till Stalin själv, som om ”han varit ute efter att utnyttja sin goodwill”. ”Jag klagar inte”, skrek Stalin. ”Jag vände mig till Stalin”, sade Bucharin ...

... som den högsta auktoriteten inom partiet ... Det tillvägagångssättet etablerades redan på Lenins tid. Närhelst någon av oss skrev till Iljitj handlade det vanligen om en fråga som inte var ämnad för politbyrån, vi skrev om vår tvekan, vår osäkerhet, osv.

Diskussionen avslutades med att Jezjov gjorde en sammanfattning då han upprepade och till och med skärpte alla anklagelser som gjorts tidigare. Han förklarade att utredningen av fallet skulle fortsätta och att alla kunde lita på dess objektivitet.²³

Plenum tillsatte en kommission bestående av 36 medlemmar för att förbereda beslutet i fallet med Bucharin och Rykov. I kommissionen ingick alla medlemmar av politbyrån plus en rad av de mest välkända medlemmarna av centralkommittén, bl a Nadezjda Krupskaja, Maria Uljanova, Maxim Litvinov, Nikita Chrusjtjov och Semjon Budjonnyj. På kvällen den 26 februari och morgonen den 27 diskuterade plenum frågor som rörde de kommande valen till Högsta sovjet under den nya konstitutionen. Bucharin var hemma och skrev på sitt brev ”Till en framtida generation av partiledare”, som han bad sin fru lära sig utantill. Han sade till henne: ”Du är ung, du kommer att leva tillräckligt länge för att vara med om att andra personer leder partiet.” Han förhörde henne flera gånger och när han var säker på att hon memorerat varenda ord brände han texten. Två decennier senare, efter att ständigt ha upprepat orden för sig själv under åren i fängelse, läger och deportation fick hon till sist återvända till Moskva och kunde skriva ner brevet, som hon skickade till Chrusjtjov. Senare skickade hon det också i tur och ordning till Brezjnev, Andropov, Tjernenko och Gorbatsjov. Bucharins brev har publicerats ofta och reaktionerna har varierat. Men nästan alla kommentatorer har citerat Bucharins beskrivning av NKVD som en organisation som förvandlats till ”en giftig maskin med medeltida metoder” för att utföra sitt usla arbete och ”tillfredsställa Stalins morbida misstänksamhet, jag är rädd för att säga något mer”. Ändå fortsätter Bucharin med att försäkra ”framtida partiledare” att han under de sju senaste åren inte hyst ”ens skuggan av oenighet med partiet” och att han ”aldrig konspirerat mot Stalin”.

Mikojan ledde mötet med den kommission plenum tillsatt. Förste talare var Jezjov, som krävde att Bucharin och Rykov skulle uteslutas ur partiet, överlämnas till en militärdomstol och avrättas. Postysjev var överens om att de anklagade måste uteslutas ur partiet och ställas inför rätta, men utan att dömas till döden. Stalin som var nummer fyra på talarlistan föreslog följande formulering: ”uteslut dem som suppleanter till centralkommittén, men lämna över fallet till NKVD i stället för att ställa dem inför rätta”, dvs för vidare utredning. Alla de övriga uttryckte, enligt protokollet, sitt stöd för Stalins förslag. Det slutliga beslutet togs enhälligt.²⁴

Vid kvällssammanträdet med centralkommitténs plenum var det för ovanligheten skull Stalin, och inte Mikojan, som rapporterade om kommissionens beslut. Han poängterade att det ”skulle vara fel att klumpa samman Bucharin och Rykov med gruppen av trotskister och zinovjeviter, eftersom det finns en skillnad mellan dem, en skillnad som talar till fördel för Bucharin och Rykov”. Plenarmötet röstade för att anta kommissionens resolution med två nedlagda röster – Bucharin och Rykov – som under tystnad lyssnat medan Stalin lade fram sin korta rapport.²⁵ Samma dag arresterades Bucharin och Rykov, som lämnat sammanträdet före de övriga, utanför sammanträdesrummet och fördes till

²³ *Ibid.*, N° 2, 1993, sid. 3-32.

²⁴ *Ibid.*, N° 2, 1992, sid. 24-25.

²⁵ *Ibid.*, N° 10, 1993, sid. 12-13.

Lubjanka.

Bucharin i fängelse

Bucharin och Rykov fördes direkt till hemliga politiska avdelningen inom NKVD, samma enhet som precis avslutat förberedelserna av rättegången mot "det parallella centret", som påstods ha letts av Pjatakov och Radek. Klockan var kring nio på kvällen. Första förhöret med Bucharin sköttes av NKVD-kommissarien Viktor Iljin, som ansågs vara Lubjankas specialist på mensjeviker.

Rutinen med den gode och onde polisen är en känd förhörsmetod och förekommer i alla länder. I Lubjanka spelade Iljin rollen som den "gode" förhørsledaren och ombads aldrig använda det som kallades "speciella påtryckningar" på fångarna. På 1960-talet skötte Iljin administrativa frågor inom Författarförbundet efter att själv ha tillbringat åtta år i fängelse under efterkrigstiden. Hans relationer var goda med nästan alla författare och han hjälpte dem att reda ut olika problem med datjorna, semestrar och medicinsk vård. Han hemlighöll aldrig att han arbetat för NKVD på 1930- och 1940-talet och efter tjuogoandra partikongressen talade han mer öppet om vissa aspekter av sin tid där. Hans berättelser spelades in på band av en del författare som han samtalande med, men det går inte att på något tillförlitligt sätt kontrollera riktigheten i dem.

Enligt Iljin blev Bucharin in i förhørsrummet som om det varit hans nya kontor. Han såg sig om, räckte ut handen åt förhørsledaren för att sedan snabbt dra tillbaka den varpå han sade: "Det är länge sedan jag var här". Han verkade trött och förvirrad men också lite uppåt. Iljin förstod inte hans kommentar och frågade försiktigt: "Har ni varit i detta rum förut?". "Nej" svarade Bucharin, "men jag har suttit i ledningen för er organisation". Det var också så att Lenin i slutet av 1918 utnämnt Bucharin till partiets representant i ledningen för Tjekan med vetorätt sedan han klagat på överdrifterna i den "röda terrorn". Och vid flera tillfällen använde sig Bucharin också av denna rätt. "Jag tror att vi träffats i Vetenskapsmännens hus", fortsatte fången sedan. Iljin svarade att han varit där flera gånger och skickade därpå efter te och smörgåsar. De fortsatte att prata i över en timme och det var Bucharin som anförde samtalet, som om han hade glömt var han befann sig och varför han gjorde det. Så tystnade Bucharin plötsligt, uppenbart utmattad. Iljin sade att han kunde lägga sig ner på soffan och Bucharin lade sin läderrock som täcke över sig, lade huvud och armar på madrassen och somnade. Klockan ett på natten fördes han så till sin cell.

Än idag är mycket lite känt om förhören av Bucharin eller om hur han uppförde sig under tiden hos den speciella NKVD-avdelningen i Lubjanka. Mikojan, som jag träffade flera gånger 1962-63, uppgav att Bucharin aldrig blev torterad och att han de första månaderna stod emot alla påtryckningar och vägrade erkänna någon av anklagelserna mot sig. Trycket ökades då. Förhørsledarna var väl medvetna om Bucharins oro för sin unga hustru Anna Larina och deras lilla son, och detta skulle visa sig vara en användbar ingång. Bucharin var också mycket orolig för sin far, som bott i deras lägenhet i Kreml. Hans första hustru, Nadezjda Lukina, som nu var sjuk och sängliggande, bodde också där. Bucharin kände till fall där arresteringen av en viktig person lett till att andra vuxna medlemmar av familjen blivit förföljda. Han fick veta att hans egen familj fortsatte att bo i Kreml men det gjordes också helt klart att deras framtid var avhängigt hans uppträdande och i vilken mån han var beredd att samarbeta, att "avväpna" sig själv inför partiet. Man gav Bucharin möjlighet att arbeta i fängelset och han försågs med papper, en skrivmaskin och alla sina personliga tillhörigheter. Han bad om böcker från det egna biblioteket, som bara Anna kunde välja ut. "Ge mig de böcker vi köpte i Tyskland", skrev han. Hon fick tillstånd att bryta förseglingen av dörren till hans arbetsrum och böckerna kom ganska snabbt. Han bad om att få brev av Anna, men hon vägrade att skriva på det sätt undersökningsdomaren dikterade. Bucharin kunde ändå förvissa sig om att paketen verkligen kom från hustrun, eftersom hon var den enda som kände till hans inköp månaderna före arresteringen.

Trots att Bucharin började tala ut nästan omedelbart ansåg förhørsledaren ändå att det han berättade inte räckte, en uppfattning delad av Stalin som följde förhören med Bucharin och Rykov med stort intresse. Trycket ökade. Vorosjilov kom till Lubjanka flera gånger för att "förhandla" med

Bucharin. Vi har inga detaljer om vad samtalen gällde, men det är känt att Bucharin i juni 1937 till sist undertecknade den officiella anklagelseakten. Vorosjilov hade gjort korrigeringar av dokumentet, som uppenbart hade tillkommit med Stalins karakteristiska handstil. Det var en så gott som total kapitulation och Stalin blev belåten. Fångnen fick nu återgå till att läsa och skriva omedelbart om att hans fru och son omedelbart arresterats och förts till ett fängelse i Astrachan. Senare placerades pojken på ett barnhem i Uralbergen medan Larina fördes över till ALZHIR, det beryktade lägret i Akmolinsk för hustrur till landsförrädare. Bucharin däremot levde i tron att hans familj fortfarande befann sig i Moskva som förut och att han en dag skulle få återse dem.

Fängelsemanuskripten

Skrivande i fängelse, oavsett om det är litterärt, politiskt eller vetenskapligt, har blivit något av en egen genre runt om i världen. Detta gäller särskilt det socialistiska tänkandets historia – många av de viktigaste texterna har tillkommit i fängelser. Den italienske munken Tommaso Campanella (1568-1639) satt 27 år i fängelse och skrev under den tiden alla sina viktigaste verk, bl a den berömda *Solstaten*. Den begåvade marxistiske teoretikern och grundaren av det italienska kommunistpartiet, Antonio Gramsci, tillbringade de sista tio åren av sitt liv i ett fascistiskt fängelse i Turin. Det var där han skrev sitt mest omtalade arbete, utsmugglat av vänner, *Fängelsedagböckerna* i sju band, som fått stort inflytande över socialistiskt tänkande i Italien men även runt om i Europa och studeras än idag. Den kommunistiske tjeckiske författaren Julius Fucik skrev sin mycket berömda *Rapport med snaran om halsen* bakom murarna till ett fängelse i Prag, kort innan han avrättades av nazisterna. För att återgå till Ryssland går tankarna omedelbart till Tjernysjevskij vars roman *Vad bör göras* skrevs i början av 1863 i Peter Pauls-fästningen och gavs ut av Nekrasov senare samma år. Nikolaj Morozov, medlem av *Narodnaja Volja* (Folkets vilja) tillbringade 25 år i isolering i Schlüsselburgfästningen, men lyckades ändå på något sätt skriva flera verk om historia, teologi, fysik, kemi och astronomi. En av hans revolutionära kamrater, Nikolaj Kibaltjij, ingenjör och kemist som tillverkat sprängämnen åt revolutionärerna, överlämnade en hög med papper till sin advokat några dagar innan han skulle avrättas för att ha försökt mörda tsar Alexander II 1881. I stället för den normala vädjan om benådning innehöll den en häpnadsväckande ”Utkast till ett aeronautiskt fordon” – en beskrivning av och planer för tillverkning av en flygmaskin baserad på raketeknik. Idag betraktas Nikolaj Kibaltjij som en av pionjärerna inom raketillverkningen.

Under sitt första år i ett fängelse i Sankt Petersburg skrev Lenin stora delar av sin *Kapitalismens utveckling i Ryssland*, som utkom 1899. Vänner och släktingar försåg honom med alla de böcker och tidskrifter han behövde. Den framstående ryske nationalekonomen Nikolaj Kondratjev (1892-1938) författade två stora böcker i Vladimirfängelset, men bara den ena överlevde efter att ha räddats av hans fru, *Ekonomisk statik och dynamik*. Den publicerades för första gången i Ryssland 1992 och betraktas av många ekonomer som en klassiker. Även om det knappast var möjligt att skriva böcker i Stalins arbetsläger låg det annorlunda till med poesi som gick att memorera. Solzjenitsyn skrev ”Segrarnas högtid” i början av 1950-talet och före kriget hade Jelena Vladimirovna skrivit sitt långa poem ”Kolyma” samt ett stort antal andra dikter. Även Varlam Sjalamov skrev poesi i lägren.

På senare år har det knappast funnits några politiska fångar i Sovjetunionen eller Ryssland, men de få som existerade hade möjlighet att skriva allt de hade lust till. Vladimir Kryutjkov, den f d KGB-chefen som arresterades 1991, skrev en lång memoarbok med titeln *En personlig historia*. En annan fånge i samma fängelse, Anatolij Lukjanov, tidigare medlem av politbyrå och talman i det första sovjetiska parlamentet, åstadkom ett antal poem.

Många författare har skrivit sina bästa verk i fängelse. Musa Dzjalils *Anteckningar från Moabit** är ett utmärkt exempel. Kanske är det de känslomässiga spänningarna, ambitionen att få ur sig vad som kan vara ens sista ord, som är avgörande. Som den polske satirikern Yezhi Lets skrev, ”vissa tankar kommer vi bäst på under poliseskort”.

* Moait är en stadsdel i Berlin, känd för det fängelse som finns i stadsdelen. – Red

Bucharins fängelsemanuskript kan dock inte betraktas som hans bästa verk. Det går heller inte att se dem som ”sista striden mellan Bucharin och Stalin”, som en del bedömare gjort. Det som gör dessa manuskript speciella är inte så mycket innehållet som de omständigheter de tillkommit under.

Bucharin fick fortsätta att arbeta tills förberedelserna för rättegången var avklarade i mitten av januari 1938, då hade åklagarämbetet gått in i förhören under Andrej Vysjinskijs personliga ledning. Han fick ha ett skrivbord i cellen och hade rätt att skicka handlingar till sin fru (det trodde han i alla fall) via undersökningsdomaren. Uppenbarligen trodde han, eller var i desperat behov av att tro, att han bemöttes med genuin välvilja. Han fattade heller ingenting om familjens öde.

Den 15 januari skrev han ett långt brev till sin hustru:

Jag skriver till dig nu strax före rättegången av en enda orsak ... Vad du än får läsa, vad du än får höra, oavsett vilka förfärliga saker som kommer att sägas om mig eller rent av oavsett vad jag själv kommer att säga – försök vara lugn och modig... De kommer att ge dig tre manuskript: a) ett långt filosofiskt arbete på 310 sidor med titeln *Filosofiska arabesker*, b) ett band med poem, c) de sju första kapitlen i en roman. De måste skrivas ut i tre kopior. Poemen och romanen kan min far skriva ut ... men, framför allt, det filosofiska arbetet får inte komma bort. Jag har arbetat så hårt och lagt ned så mycket energi på det jämfört med vad jag skrivit tidigare, det är helt genomarbetat och DIALEKTISKT från början till slut. Sen finns YTTERLIGARE en bok, *Kapitalets, kulturens och socialismens kris* – den skrev jag hälften av medan jag ännu var hemma. Försök att RÄDDA den. Jag har den inte kvar och det skulle vara verkligt synd om den kom bort ... Hur som helst, oavsett vad som händer under rättegången kommer jag efteråt att få möjlighet att träffa dig och kyssa dina händer.²⁶

Först i slutet av 1992 skulle Anna Larina få ta del av detta brev, 55 år efter att det skrivits. Det skickades till henne från presidentarkivet sedan vännen, och framför allt den amerikanske forskaren professor Stephen Cohen, ingripit. Vid den tiden var Sergej Sjachraj, som ingick i Jeltsins innersta krets, ansvarig för ett brådsäkande och kaotiskt letande efter olika sorters dokument som hade att göra med ”fallet SUKP” inför författningsdomstolen och han gav order om att kopior av Bucharins brev och manuskript skulle överlämnas till änkan. 1915 hade en ung brittisk soldat på väg till den tyska fronten kastat en flaskpost i havet, adresserad till hans nyfödda dotter. Soldaten dödades strax därpå och flaskan låg kvar i havet tills den upptäcktes av en tillfällighet 1995. Soldatens dotter var fortfarande i livet och bodde i Österrike. Det var ett storartat känslomässigt ögonblick när denna 80-åriga kvinna fick läsa brevet från hennes då 20-åriga far. Än mindre sannolikt var det att Anna Larina någonsin skulle få läsa de brev hennes man skrivit till henne eller få hans manuskript. Och ändå inträffade det.

Det här är inte rätt plats att diskutera Bucharins ”lilla poesiband”, i synnerhet som bara några av dikterna var avsedda för publicering. Bucharin var insatt i poesi och betraktades rent av som expert på poesiteori, men han var ingen poet och hans egna försök saknade den magi – Achmatova talade om ”den dolda magin” – som kännetecknar verklig poesi. Journalisten Otto Latsis kallade, inte helt obefogat, Bucharins poem för ”en rimmad politisk kalender” och att den innehöll flera oden till Stalin visade att författaren på intet vis riktade sitt verk enbart till ”framtida generationer”.

En stor del av Bucharins fängelsemanuskript utgavs 1996 av Bucharinstiftelsen, som upprättats av hans son och ett antal historiker. Första bandet innehöll Bucharins *Socialism och kultur*, en fortsättning på hans många tidigare genomgångar av kulturfrågorna. Det är otvivelaktigt så att det som Bucharin skrev på 1930-talet är exempel på det bästa som skrevs om det ämnet i Sovjetunionen vid den tidpunkten. Det är ändå svårt att beteckna Bucharins bok som ett verk av någon större betydelse. I sin fängelsecell var Bucharin fånge i två bemärkelser. Han satt fast i de marxistiska dogmernas gränser, eller snarare, i de än trängre sovjetiska marxistiska dogmerna, och även om det med hänsyn till omständigheterna hade varit möjligt var det varken hans avsikt eller något som han förmådde bryta sig loss från. Hans intresse för kulturfrågor var långvarigt och han var en av de ledande specialisterna inom detta område, även om han 1928 blev invald i Vetenskapsakademien i

²⁶ *Tyuremnije rukopisi N I Bucharina. Kniga pervaja*, Moskva, 1996, sid. 6. [Hela brevet till Larina (i något annorlunda översättning) finns i samlingen [Bucharins sista strid](#)]

egenskap av nationalekonom. Men också utifrån hans tidigare arbeten om kulturfrågor har fängelsemanuskripten inte något direkt nytt att komma med, om man då också bortser från de återkommande hyllningarna till stalinistisk politik och lovorden för Stalin själv.

Bucharin hade givetvis inga förhoppningar om publicering. Han insåg att detta under någon tid inte kunde komma i fråga och att han i bästa fall kunde hoppas på att manuskriptet till hans nya bok skulle överlämnas till hans hustru och förvaras av henne (det var också vad en av förhørsledarna, Lev Sjejnin, lovade). Visst kunde förhørsledaren eller folkkommissarien, Jezjov, komma att ta en titt på manuskriptet och bedöma det, men den främste och kanske ende läsaren skulle ändå vara Stalin. Ett oerhört stort antal sidor skrevs således för bara en enda person. Detta bekräftas av B Frezinskij i inledningen till *Fängelsemanuskripten*. För Bucharin stod det klart att hans eget liv och hans familjs öde enbart hängde på Stalins beslut och att det var Stalin som skulle avgöra om hans manuskript skulle räddas eller förstöras. ”Bucharins bok blev därför, kanske rent av oavsiktligt, ytterligare ett långt brev till Stalin, fast denna gång utan den vanliga inledningen ’Kära Koba!’.”²⁷

Med tanke på denna blandning av motiv och omständigheter var det knappast möjligt att åstadkomma ett seriöst akademiskt arbete. Bucharins var i första hand inte intresserad av att visa sin intellektuella potential utan att han var pålitlig och inte någon ”fiende till folket” eller spion eller terrorist och egentligen en lojal, hängiven anhängare till Stalin och lärjunge till Lenin. Det vore därför orimligt att förvänta sig någon seriös, uppriktig eller objektiv bedömning av kulturens ställning i Sovjetunionen. Bucharins bok går förvisso till attack mot fascismen, men det finns inte minsta spår av kritik av sovjetstatens eller partiets kulturpolitik. Hans bok är ett försvarstal för partiet, sovjetregimen, Stalin och proletariats diktatur. Enligt Bucharin var det sovjetiska samhället redan ett gott samhälle, framgångsrikt uppbyggt efter en vetenskaplig plan tack vare ”det genialiska hos marxismens grundare” och ”den stalinistiska ledningens mästareliga agerande”. Han fortsatte inte helt oväntat med att argumentera för att proletariats diktatur var den enda verkliga formen av demokrati, att statligt och kooperativt ägande var den enda adekvata egendomsformen under socialismen och att all privategendom måste avskaffas.

Detta var mer eller mindre den linje alla partiets teoretiker följde vid denna tid och det handlade inte bara om dogmatism eller fruktan för repression. Realiteterna på 1930-talet gav ingen grogrund för någon djupare förståelse för kapitalism och socialism. Den kapitalistiska världen försökte under svårigheter att återhämta sig från kraschen 1929-33 och hade ännu inte gett prov på någon mer övertygande förmåga till ekonomisk utveckling. Många förutsade att Roosevelts New Deal skulle misslyckas och tanken på en vetenskapligt-teknologisk revolution fanns ännu inte vid horisonten, och framför allt inte i den kapitalistiska världen. I stället tycktes fascismens utbredning vara det mest troliga framtidsperspektivet. Den koloniala världen hade ännu inte inlett sin kamp och ett nytt världskrig om internationell hegemoni tycktes oundvikligt och nära förestående. Under sådana omständigheter ansågs interna dispyter inom partiet inte bara som något oönskat, utan som helt malplacerat. Det är värt att erinra sig att även intellektuella i väst glädde sig åt att Sovjetunionen blev starkare och var ovilliga att erkänna, eller ens uppfatta, bristerna i det politiska systemet i Sovjet. Kritiker av sovjetisk socialism var få och det var glest mellan dem. Bucharin var inte ens beredd att diskutera med motståndare som Nikolaj Berdjajev och André Gide.

För nästan alla socialister blev dogmatismen en oundviklig om än illusorisk försvarsattityd. Trotskij var inget undantag och hans primitiva begreppsvärld var inte av något större intresse för någon över huvud taget i Sovjetunionen. Varken trotskismen eller Fjärde internationalens idéer stod för något acceptabelt intellektuellt alternativ för vänstern. Därför är det idag meningslöst att försöka analysera, och i all synnerhet inte på något kritiskt sätt, de böcker Bucharin skrev i fängelset. Det finns heller ingen poäng med att lovprisa dem. Vad kunde väl Bucharin från sin fängelsecell skriva i det långa avsnitt som har rubriken ”Socialism och frihet”? Jo, han skrev förstås att alla aspekter av frihet hade stärkts i Sovjetunionen, förutom friheten att sprida skadlig, i det närmaste utplånad religiös ideologi. Bakom murarna i Lubjanka försökte Bucharin visa att det inte rädde någon

²⁷ *Ibid.*, sid. 32.

konflikt mellan individ och samhälle i Sovjetunionen, att individens rättigheter aldrig offrades för samhällets krav, att den storslagna idén om jämlikhet hade blivit verklighet. Med andra ord upprepade han bara officiell sovjetisk ideologi.

Flera nutida kommentatorer påstår sig ha hittat dold kritik av Stalin och stalinismen i Bucharins böcker. Hans dotter Svetlana Gurvitj är övertygad om att när hennes far drog upp konturerna av den framtida ”nya människan”, en individ befriad från avund, hat, oärlighet, fåfänga eller maktbegär, var Stalin hans måltavla, eftersom de egenskaper han talade om var de som innehades ”i negativ mening av en bolsjevik och ytterst utmärkande för ’alla folks ledare’.”²⁸ Därigenom, hävdar hon, kunde Bucharin lura tyrannen och dennes censorer. Jag anser denna tolkning föga övertygande. Förutom de övliga formlerna som ”leninist-stalinistisk nationell politik” innehåller Bucharins bok ett antal ytterst abstrakta argument, som är svårbegripliga. När författaren ska definiera huvuddragen i socialistisk kultur skriver han exempelvis: ”Den andliga kulturen i det socialistiska samhället har inget behov av sublimerade former av varufetischism och tomma metafysiska abstraktioner och heller inte för sublimerade hierarkiska kategorier förbundna med olika former av religiöst medvetande.”²⁹ Det kan förhålla sig så att denna mening innehöll något som liknade förtäckt kritik av ”personkulten”, men om så var fallet är det inte den sorts kritik som Stalin behövde oroa sig för.

Bucharin såg sina *Filosofiska arabesker* som det viktigaste han skrev under fängelsetiden.³⁰ Filosofi hade aldrig varit någon central fråga för Bucharin och hans fängelsemanuskript kan mycket väl ha varit det bästa han skrev på området. Men när det gäller marxistisk filosofi handlar det inte om mer än en allmän framställning.

När dagens eller kommande generationer kopplar namnet på en stor filosof till hans lära eller doktrin, t ex kantiansk, hegeliansk eller marxistisk, innebär det att vissa principer har fastställts som går att studera eller arbeta vidare på, förklara eller popularisera. Ofta finns också ett sista stadium: förenklingen. I Ryssland var det Plechanov och Lenin som studerade Marx och fortsatte att utveckla hans teorier, medan Bucharin mer tenderade att tolka eller popularisera marxismen. Och vad ska man säga om Stalin? Han var författare till avsnittet ”Om den dialektiska och historiska materialismen” i en bok om partiets historia, det skrevs också 1937. En tämligen rättvis bedömning är att säga att han var en blandning: delvis en som populariserade men onekligen också en som förenklade marxistisk filosofi.

Efter Lenins död betraktades Bucharin med rätta som partiets främste teoretiker, men då huvudsakligen med avseende på fyra områden: allmän nationalekonomi, teoriarbetet kring NEP, den internationella kommunistiska rörelsen och den nya kulturen. Det var sällan han tog upp frågor som rörde ”ren” filosofi och han led av ett slags mindervärdeskomplex inför den lärdom många ledande sovjetiska filosofer besatt på 1920- och 1930-talet. Bucharin hämmades också av Lenins omdöme i sitt ”Testamente”, som även om det aldrig vid den tiden publicerats var känt för alla partiledare:

Bucharin är inte bara en av partiets mest värdefulla och betydande teoretiker, utan anses också med rätta som hela partiets favorit, men hans teoretiska uppfattningar kan endast med mycket stor tvekan betecknas som fullt marxistiska, eftersom det finns ett visst skolastiskt drag (han har aldrig studerat och, tror jag, aldrig helt förstått dialektiken).

Under striden med ”högeravvikarna” i slutet av 1920-talet upprepade Stalin ofta öppet Lenins ord och betecknade Bucharin som ”en tveksam marxist”. I tidningarna sågs Bucharins arbeten som mekaniska och anti-dialektiska. I fängelset bestämde sig Bucharin för att visa att det omdömet var felaktigt. Även om han kallade sitt nya arbete ”Arabesker” var det i själva verket en essä om Lenins *Filosofiska anteckningsböcker*. Det var motsvarigheten till ett examensarbete eller i bästa fall en avhandling, där författaren hoppades övertyga sina lärare och professorer att han till fullo behärskade ämnet. *Filosofiska anteckningsböcker* publicerades 1929-30 i *Samlade verk* N° IX och XII, samt

²⁸ *Tribuna*, 9 oktober 1998.

²⁹ *Tyuremnye rukopisi N I Bucharina*, sid. 195.

³⁰ *Tyuremnye rukopisi Kniga vtoraya*, Moskva 1996. [Boken finns i engelsk översättning: *Philosophical Arabesques* (2005)]

även som särutgåva 1933 och 1935. Men 1925 hade partiets teoretiker redan tillgång till det under arbetet på att sammanställa och studera det teoretiska arvet efter den bortgångne ledaren.

Lenin hade planerat att skriva ännu en bok om marxismens filosofi, en fortsättning på *Materialism och empiriokriticism*. *Filosofiska anteckningsböcker* bestod av tio anteckningsböcker med utkast till texter om olika stora filosofer som Marx, Engels, Hegel, Feuerbach, Aristoteles, Lassalle och Plechanov med de noter, utkast och reflektioner, som Lenin skrivit ned i Schweiz 1914-16 och var aldrig avsedda att ges ut i denna form. Lenin var vid denna tid främst intresserad av Hegel. Han hade läst *Vetenskapens logik* i Sibirien och var nu redo att mer på allvar ta sig an texterna. I en av anteckningsböckerna skrev han att det var omöjligt att verkligen förstå Marx eller *Kapitalet* utan att ha läst Hegel. De orden försatte partiledarna i en pinsam situation: nästan alla utgav sig för att ha stora kunskaper om marxismen och hade ägnat stor energi åt att studera *Kapitalet*, men nu stod de plötsligt inför kravet om att också bemästra Hegel.

Även Stalin började studera Hegel. Han hade närt filosofiska ambitioner alltsedan ungdomen, vilket framgår av hans tidiga artikelserie *Anarkism och socialism*. Men han hade aldrig försökt sig på att gå i närkamp med Hegel. Det var en svår uppgift och han bad en ledande filosof, Jan Sten, om privatlektioner om dialektik. Stalin hade svårt att bemästra ens de mest grundläggande tankegångarna och blev alltmer irriterad. Lektionerna ägde rum två gånger i veckan, men efter några månader upphörde de och det skulle leda till en varaktig fientlighet hos Stalin mot tysk idealistisk filosofi, som han senare, efter kriget, kallade "en aristokratisk reaktion på franska revolutionen". Bucharin lyckades bättre, sannolikt underlättades detta av att han både läste och talade tyska obehindrat. I fängelset skulle Bucharin så än en gång ta itu med Hegel med hjälp av böcker som fördes till hans cell eller genom att han kunde citera många verk ur minnet.

Bucharin tog upp ett stort antal frågor i *Filosofiska arabesker* och gav prov på en avundsvärd om än ytlig lärdom. I likhet med Lenin låg Bucharins huvudintresse i frågor som rörde kunskapsteori och praktikens roll som kriterium på sanningen. Han ägnade stort utrymme åt den fråga Engels betecknat som filosofins huvudfråga: förhållandet mellan det materiella och det ideella, mellan materia och medvetande, och skillnaden mellan subjektiv och objektiv idealism, mekanisk och dialektisk materialism.

Många som kommenterat *Filosofiska arabesker* har upptäckt en dold polemik mot Stalin i texten och anser den vara ett fördömande av den stalinistiska regimen. De anför ett speciellt stycke där författaren går till skarp attack på subjektiv idealism och "djävulens narcissism" som ett extremt uttryck för den idealismen. Jag tror snarare att detta är ett exempel på deras fantasifullhet, påverkad av önsketänkande.

En hel uppsättning frågor diskuteras i Bucharins bok, frågor som behandlas i grundläggande läroböcker om dialektisk materialism: rymd och tid, medvetande och materia, det abstrakta och konkreta, medvetenheten om världen, saken i sig, tanke och känsla, begrepp som frihet och nödvändighet, osv. Bucharin kritiserade mekanisk syn på materialism som också betraktar tänkandet som materiellt i någon form. Men han var också kritisk mot "psyko-fysisk parallellism", dvs idén om att det andliga är primärt och evigt. Medvetande och själ är bara ett speciellt kännetecken eller tillstånd för materia och inte speciella former av varat. Bucharin förnekade förekomsten av ett slags livskraft, eller *enteleki* [slutformen för en substans eller funktion], som gav liv åt naturen. Han upprepade flera av Lenins formuleringar om kunskapsteori och vidhöll att all materia innehåller en viss andlig aspekt, även om den tanken är lite förstådd. Ande växer ur materia, eftersom tänkande materia, eller människan, ytterst växte fram och utvecklades ur icke organisk materia. Ande är en annan form av materia och den stora skillnaden mellan materialism och idealism består i att idealisterna anser materia vara en annan form av ande. Men varför är det nödvändigt att dra så extrema slutsatser?

Verket innehåller många ganska oklara och grumliga påståenden. Texten skriver han att "hypostatis [den underliggande verkligheten] och isolering av 'fri vilja' är grundpelaren i de kantianska epigonernas 'kulturellt-moraliska' svammel" (sid. 161). Många avsnitt i boken är svårlästa på grund

av att författaren hoppar mellan olika ämnen. Han skriver inom parentes, ”Må dårarna förlåta mig, de förståndiga kommer att ta vid”. Bucharin var inte ute efter att skapa nya teorier eller uttrycka originella idéer, hans syfte var att klargöra Lenin och emellanåt även Marx och Engels.

Han invänder gång på gång mot dem som anser anden, eller *enteleki*, besitta en påtaglig separat andlig substans, även om Bucharins slutsatser här alls inte är övertygande. Bucharin fastnar i själv-motsägelser. Han försöker visa att världen inte bara är oändlig, utan också kännetecknas av oändlig mångfald. Men samtidigt förklarar han att det bara finns en kärna till grund för världen – materia, som utvecklas från en form till nästa och under denna process får en oändlig ström av nya egenskaper.

Här är ytterligare en mening i boken: ”Goethe var en estetisk panteist med stor benägenhet för överdriven materialism”.(sid. 263) Ett sådant språkbruk är knappast lämpligt för ett verk med ambitioner att nå ut brett. Även Marx´ innovativa ekonomiska tänkande fick mindre inflytande än vad som kunnat vara fallet genom den överdrivna komplexiteten. Detta gäller i synnerhet första kapitlet av *Kapitalet*, där även lärda marxister haft svårigheter att bana sig väg genom formlerna och de tekniska aspekterna av Marx´ argumentering. Bucharin var framför allt ute efter att lovorda Lenin och det sista (det fjortionde) kapitlet handlar om Lenin som filosof. Först i den allra sista delen av texten hänvisar han till Stalin som Lenins efterträdare. ”Lenins geni lyste upp världen. Men varje tid hittar de personer den har behov av och på sin färd framåt satte historien Stalin i hans ställe, vars tankar och agerande stått i centrum för nästa historiska fas och under hans ledarskap har socialismen triumferat för gott.”³¹ De sista meningarna ägnades ”de stora stalinistiska femårsplanerna”. Bucharin satte punkt för sitt verk, vilket han själv framhöll, ”den 7-8 november 1937, årsdagarna av den stora segern”.

Om man jämför Bucharins texter med vad sovjetiska filosofer åstadkom i slutet av 1930-talet och början av 1940-talet ger Bucharin förstås prov på ett större mått av originalitet. När jag var student på filosofiska fakulteten i LGU 1946-51 skulle jag säkert ha haft större nytta av Bucharins böcker än av artiklar av Mitten, Judin, Tjagin och Alexandrov. Men även om Bucharins böcker hade blivit utgivna i slutet av 1930-talet skulle de inte ha betytt mycket för den rådande dogmatiska hållningen till tillvarons allmänna problem.

En eller två veckor efter att ha avslutat *Filosofiska arabesker* började Bucharin skriva en självbiografisk roman med titeln *Vremena* (Flydda tider), som innehöll scener från barndoms- och ungdomsåren i Moskva med porträtt av föräldrarna, lärare och vänner. Olika stora händelser finns också med i berättelsen. Romanen förblev ofullbordad och gavs ut i Moskva 1994.³² I sina egna kommentarer till boken jämförde Bucharin den med Tolstojs *Barndomen*, *Pojkåren*, *Ungdomen* eller Gorkijs *Min barndom*, men de anspråken är överdrivna. Bucharins roman gavs bara ut i en upplaga på cirka 1 000 exemplar och den väckte inget större intresse bland den läsande allmänheten. Detta är inte rätta stället att diskutera dess litterära förtjänster.

Sista akten i dramat

Hade Stalin verkligen en detaljerad plan för att misskreditera och krossa alla tidigare oppositionsledare? Många författare tror att det förhöll sig så och att han från början av 1935 steg för steg verkställde denna plan. Förvisso torde det ha funnits något slags scenario för politiska straffåtgärder. Sista akten i Stalins blodiga drama ägde rum första hälften av mars 1938 i Oktobersalen i Fackföreningarnas hus, med en hel värld som åskådare. Mycket har skrivits om skådeprocesserna i Moskva och framför allt om den viktigaste, rättegången mot ”det anti-sovjetiska höger-trotskyistiska blocket”. De första böckerna, av Lion Feuchtwanger, Joseph E Davies och Arthur Koestler kom ganska tidigt.³³ Alexander Solzjenitsyn tar upp rättegångarna i *Gulagarkipelagen* och det måste

³¹ *Ibid.*, sid. 333.

³² Romanen finns i engelsk översättning: *How it All Began* (1998) – Red

³³ L Feuchtwanger, *Moskva 1937, Ottjet o poyezdke dlya moich druzei*, Moskva 1937 [Tysk utgåva: *Moskau 1937*]; Joseph Davies, *På uppdrag i Moskva*, Stockholm 1942; Arthur Koestler, *Slepyasjtjaja tma*, Moskva 1990 [sv. övers

sågas att hans redogörelse för fakta är korrekt, i synnerhet vad gäller Bucharin. Läsaren kan dock reagera på den märkligt illvilliga belåtenhet som framkommer i Solzjenitsyns skildring av Bucharin och de övriga anklagade. Författaren kan inte dölja sin tillfredsställelse över de straff Stalin utmätte mot sina gamla motståndare och visar större respekt för Stalin än för hans offer, som han kallar ”sorgliga lydiga getter”.

Jag har behandlat 30-talets skenrättegångar utförligt tidigare och tänker inte upprepa mig här.³⁴ Men när det gäller den sista rättegången, mot Bucharin, har jag också, förutom den nya dokumentation som blivit tillgänglig, haft kontakt med tre av de medverkande i dramat, där den förste av dem var inblandad ganska motvilligt. Ilja Ehrenburg, som jag lärde känna 1965, har själv skrivit om vad han upplevde. Han satt i Oktobersalen på Stalins order som en av ”representanterna för allmänheten”: ”Skaffa fram ett tillstånd för Ehrenburg och låt honom få titta på sina kompisar.” Min andre sagesman var Ed Stevens, tidigare korrespondent för *Manchester Guardian*, som rapporterade om rättegången. Efter kriget återvände han till Moskva och arbetade som korrespondent för tidningar i flera olika länder. Han fick tillstånd att köpa ett bekvämt fristående hus på Rjelejevsgatan, ett okänt privilegium vid denna tid.

En ganska brokig skara brukade samlas i Stevens´ hus – man kunde träffa på Jurij Zjukov, ledarskribent i *Pravda*, dissidenten Vladimir Bukovskij och en del diplomater. Jevgenij Gnedin, min tredje sagesman, var chef för NKVD:s pressavdelning 1938. Hans uppgift var att övervaka de utländska korrespondenter som blivit ackrediterade till rättegången. Gnedin själv blev arresterad 1939 men lyckades överleva 17 år i fängelse, läger och exil.³⁵

Första sammanträdet med Militärkollegiet i Sovjetunionens högsta domstol inleddes på morgonen den 2 mars 1938. I salen fanns ungefär 500 personer. Längst fram, på de första fem stolsraderna, satt medlemmar av NKVD och många andra från NKVD fanns utspridda bland åskådarna. Statens åklagare var Andrej Vysjinskij, riksåklagare i Sovjetunionen. Rättens ordförande var Vasilij Ulrich. Bland de 21 på de anklagades bänk vilade fokus på Bucharin. En amerikansk historiker skulle senare skriva:

Mannen var den huvudanklagade, han var den viktigaste av alla anklagade vid de uppmärksammade skådeprocesserna i Moskva. Lenins, och hela partiets, favorit, en framträdande teoretiker inom den internationella kommunistiska rörelsen och det ledande namnet inom Komintern. Bucharin var utan tvekan den kommunistiska revolutionens mest kända publicist. Men nu var han en ömklig skugga av den man som varit van vid att åstadkomma vild entusiasm på överfulla massmöten närhelst han visade sig i talarstolen. Nu var han anklagad för att ha haft hemliga kontakter med inre och yttre fiender till det sovjetiska folket, för att ha försökt att återinföra kapitalismen i Ryssland, för att ha planerat att mörda de viktigaste sovjetiska ledarna och för att ha försökt störta kommunistregimen, upplösa sovjetstaten och överlämna den i händerna på den fascistiske angriparen.³⁶

Kommentatorerna har haft olika uppfattningar om Bucharins agerande under rättegången och hans slutanförande, som han läste upp från en redan färdigställd text. Solzjenitsyn skrev att Bucharin och hans medanklagade ”bräkte ur sig allt de hade order om att säga, förnedrade sig och sina övertygelser på ett slavligt sätt, erkände brott som de aldrig kunde ha begått och dränkte sig i sin egen urin”.³⁷ Den amerikanske historikern Stephen Cohen lutar å andra sidan åt samma uppfattning som den amerikanske journalisten Harold Denny, som i sin rapportering från Moskva talade om Bucharins modiga och väl genomtänkta agerande:

Mr. Bucharin, som i sina sista ord bara alltför tydligt väntade att dö, var den ende som uppträdde manligt, stolt och nästan trotsigt. Han är den förste av femtiofyra män, som ställts inför domstolen i de senaste tre

Natt klockan tolv på dagen, Stockholm 1984]

³⁴ Roy Medvedev, *Let History Judge*, New York och London 1971; *O Staline I Stalinisme tma*, Moskva 1990 [sv. övers. [Stalin och stalinismen](#), 1941].

³⁵ Jevgenij Gnedin, *Vychod iz labirinta*, Moskva 1994.

³⁶ Från Sidney Heitmans förord till *The Path to Socialism in Russia, Collected Works of Bukharin*, New York, 1967, sid. 6.

³⁷ A Solzjenitsyn, *Gulagarkipelagen*, 1973.

offentliga förräderirättegångarna, som inte har förnedrat sig själv under de sista timmarna av rättegången.³⁸

Den uppfattningen delas inte fullt ut av den brittiske diplomaten Fitzroy MacLean, som också närvarade vid rättegången och många år senare skulle skriva:

Bland alla anklagade var det Bucharins sista ord som stack ut. Det var omöjligt att inte få känslan av att framför oss stod en representant för en försvinnande skara – den skara människor som genomfört revolutionen, som hela livet kämpat för sina ideal och nu, ovilliga att förråda dessa ideal, såg sig själva krossas av sin egen skapelse. Bucharin förnekade åter att han någonsin varit spion eller sabotör eller att han planerat att mörda Lenin. Detta innebar dock inte, fortsatte han, att han var oskyldig och inte förtjänade att skjutas tio gånger om. När de väl avvikit från bolsjevismen, från partiets linje, hade han och hans vänner oundvikligen förvandlats till kontrarevolutionära banditer.³⁹

I en sammanfattning av kontroverserna kring Bucharins beteende under rättegången skrev Robert Conquest följande i sin berömda bok *Den stora terrorn*:

Det visade sig att Bucharins taktik, som syftade till att klargöra falskheten i anklagelserna mot honom, varit alltför subtil. Tydligt var att han nekade till alla konkreta terror- och spionagehandlingar. Men vilkas inställning påverkades av detta? Ärliga neutrala observatörer trodde ändå inte på anklagelserna och skulle inte ha gjort det ens om han hade bekänt – lika lite som de gjort det i Zinovjevs fall. Den stora politiska publik som dramat egentligen iscensatts för fick bara det enkla intrycket att ”Bucharin erkände”.⁴⁰

Bucharins vittnesmål var fullt av stora motsägelser, och detta gällde också hans ”sista ord”. Han erkände anklagelserna om terror och sabotage, men betonade samtidigt att han bara gett ytterst allmänna order:

Jag sade, och upprepar nu, att jag var ledare och inte bara ett kugghjul i de kontrarevolutionära angelägenheterna... Dessa brott är oändligt allvarliga... Jag erkänner att jag både politiskt och juridiskt är ansvarig för den defaitistiska inriktningen ... Jag anser mig dessutom både politiskt och juridiskt ansvarig för sabotageverksamhet, även om jag inte för egen del minns att jag har givit direktiv om sabotage... jag knäböjer inför landet, inför partiet, inför hela folket... Det är i medvetande om detta som jag väntar på domen.⁴¹

et finns de som tror att texten till Bucharins slutanförande skrivits i förväg och hade visats både för Vysjinskij och Stalin. Det handlade förstås inte om någon förhandling mellan jämlikar. Stalin behövde förvisso Bucharins vittnesmål vid rättegången, vilket kan ha inneburit att det skett ett visst mått av jämkning. Men det som under själva rättegången framstod som en envig mellan Bucharin och Vysjinskij var i själva verket en välregisserad uppgörelse i syfte att stärka bilden av autenticitet. Det fullständiga, oredigerade stenografiska protokollet från rättegången mot det ”höger-trotskyistiska” blocket hittades 1995 i presidentarkivet. Texten innehåller korrigeringar gjorda av någon okänd redaktör och även en del ändringar som Stalin gjort. Denne hade strukit hela meningar med färgpenna. Intressant är att Stalin lät stå kvar många av de meningar som senare skulle tolkas som modiga uttalanden av den anklagade, medan han strök en rad betydelselösa detaljer.⁴² Bucharins änka är övertygad om att han fått löfte om att hans liv skulle skonas, kanske att han skulle deporteras till någon avlägsen plats.

Sent på kvällen den 12 mars drog sig domstolen tillbaka för att överlägga, något som pågick i sex timmar. Sammanträdet återupptogs klockan fyra på morgonen. Sömniga åskådare, vakter och anklagade intog sina platser. Moskva sov fortfarande och gatorna runt Fackföreningarnas hus var tomma. Uppgifterna om att tusentals Moskvabor stod utanför rättegångsbyggnaden i väntan på domen stämmer inte. Alla fick resa sig medan rättens ordförande under en halvtimme läste upp

³⁸ Stephen Cohen, [Bucharin och den ryska revolutionen](#), 1981.

³⁹ *La rubezjom*, N° 26, 1988, sid. 18.

⁴⁰ Robert Conquest, *Den stora terrorn*, 1971, s 382

⁴¹ Bucharins slutord finns kraftigt förkortat i det officiella [Protokoll från 1938 års Moskva-rättegång](#). På vakt mot *fascismen*, som är ett förkortat stenografiskt referat från processen. Hela talet ingår (sist) i dokumentinsamlingen [Bucharins sista strid](#).

⁴² *Istotjnik*, N° 4, 1996, sid. 78-91.

domen. Arton av de anklagade, bl a Bucharin, dömdes till ”det strängaste straffet – att skjutas”.

Den 14 mars var det bara fyra av de dömda som vände sig till Högsta sovjets presidium för att begära nåd. Rykov och Jagoda gjorde några korta uttalanden. Krestinskijs vädjan var saklig, närmast affärsmässig. Men Bucharins brev var fullt av förtvivlan och ytterst känslomässigt:

I mitt inre finns inte tillstymmelse till protest. Jag förtjänar att skjutas tio gånger om för mina brott ... Men jag vill försäkra Högsta sovjets presidium att drygt ett år i fängelse har gett mig möjlighet att tänka igenom mitt förflutna, som jag nu ser på med förakt och upprördhet. Det är inte fruktan för döden som får mig att ansöka om nåd och barmhärtighet. Mitt inre har avväpnats och återställts på ett nytt socialistiskt sätt. Den gamle Bucharin är redan död, han finns inte mer. Om jag skulle beviljas rätten att leva vidare skulle det livet ägnas åt arbete för det socialistiska fosterlandet oavsett hur jag skulle behandlas, om jag hamnade i fängelse, i ett koncentrationsläger, på Nordpolen, i Kolyma, var som helst ... I fängelset skrev jag ett antal arbeten som vittnar om min fullständiga förvandling. Därför vågar jag be om nåd, vädja om en revolutionär utväg. Ge mig möjlighet att skapa en ny, andra Bucharin – och den mannen kommer att vara en total kontrast till den som redan är död. Jag är absolut övertygad om en sak: åren kommer att gå och nya historiska trösklar kommer att passeras under ledning av STALIN; ni skulle inte behöva ångra den akt av godhet och barmhärtighet jag ber om. Jag kommer då att göra allt för att visa det berättigade i en sådan gärning av proletär storsinhet.⁴³

Det fanns inga tecken på stolthet eller mod i Bucharins vädjan. Vi kan bara föreställa oss Stalins stora tillfredsställelse när han läste Bucharins ord, men någon benådning blev det inte fråga om. Bucharin avrättades den 15 mars 1938. Enligt Alexei Snegov, som fått se dokumenten om Bucharins sista dagar, bad fången om papper och penna strax före avrättningen för att kunna skriva ett sista brev till Stalin. Denna önskan beviljades. Det korta meddelandet började med orden, ”Koba, varför behöver du ta död på mig?” Stalin förvarade detta brev i en skrivbordslåda under resten av sitt liv.

Lästips – mer om Bucharin

Av Roy Medvedev, se även: [Bucharins sista år](#)

Stephen F Cohen, [Bucharin och den ryska revolutionen](#) (Bucharin-biografi) och [Att bevaras för evigt](#)

Recensioner av Cohens Bucharin-biografi:

[Bucharinism mot trotskism](#) av Tamara Deutscher, [Legenden om Bucharin](#) av E H Carr, [Bucharinism, revolution och samhällsutveckling](#) av Marcel Liebman, samt [Bucharins återkomst](#) av Peter Sedgwick och Duncan Hallas

Bucharin och 3:e Moskvarättegången 1938: Martin Fahlgren, [Bucharins tre ansikten](#) och [Bucharins sista strid](#).(dokument, brev m m)

Ernest Mandel, [Orsakerna till och konsekvenserna av återupprättandet av Bucharin](#) (1988)

Böcker av Bucharin:

[Den materialistiska historieuppfattningen](#) och [Kommunismens ABCD](#).

⁴³ *Izvestija*, 3 september 1992.